

Інна Павленко

ORCID 0000-0002-1668-9119

Кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спортивних дисциплін і фізичного виховання,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
(Суми, Україна) E-mail: byuf1202@ukr.net

Світлана Гальцова

ORCID 0000-0003-4698-6058

Кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Комунального закладу Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
(Суми, Україна), E-mail: haltsovas179@gmail.com

Олег Шумаков

ORCID 0000-0002-4801-0967

Старший викладач
кафедри спортивних дисциплін і фізичного виховання,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
(Суми, Україна) E-mail: ovshtmakov@ukr.net

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РЕФЛЕКСІЇ ТА ЇЇ ПОТЕНЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ В УПРАВЛІННІ НАВЧАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ ІНСТИТУТУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Організація навчальної діяльності студентів інституту фізичної культури на основі осмислення власного досвіду (рефлексії), дозволяє глибше розуміти сутність професійного становлення та створює умови для творчого розвитку.

Мета роботи полягає у виявленні сутності рефлексивного управління навчальною діяльністю як педагогічного процесу, зумовленого внутрішніми та зовнішніми закономірностями становлення майбутнього фахівця фізичної культури як професійного педагога; визначенні змісту рефлексивного управління, що забезпечує дослідницький характер та спрямованість мислення як студента, так і викладача на усвідомлення власних вихідних позицій (передумов) для розуміння сутності професійної педагогічної освіти, тобто на основі методологічного підґрунтя рефлексії свідомості та психічних актів, розробити варіант трансформації її в умови рефлексії свідомості через рефлексію діяльності.

Методологія. Для досягнення поставленої мети у дослідженні використовувалися наступні методи: а) теоретичні: аналіз та синтез наукових джерел для обґрунтування актуальності проблеми дослідження; б) експериментальні: включене спостереження; анкетування; тестування; педагогічний моніторинг.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні сутності рефлексивного управління навчальною діяльністю як педагогічного процесу, зумовленого внутрішніми та зовнішніми закономірностями становлення майбутнього фахівця фізичної культури як професійного педагога; визначенні змісту рефлексивного управління, що забезпечує дослідницький характер та спрямованість мислення як студента, так і викладача на усвідомлення власних вихідних позицій (передумов) для розуміння сутності професійної педагогічної освіти.

Висновки. На основі проведеного нами аналізу рефлексивне управління навчальною діяльністю майбутніх фахівців у сфері фізичної культури та спорту можна визначити як цілеспрямовану, гнучку взаємодію викладача зі студентами, що перебігає на основі поетапного перетворення суперпозиції викладача та субординованої позиції студента в особистісно-рівноправні позиції людей, що співпрацюють, в результаті реалізації рефлексивних принципів і технологій інтенсифікуючого навчання.

Ключові слова: рефлексія навчальної діяльності, рефлексивне управління, студенти інституту фізичної культури.

Постановка проблеми. *Актуальність роботи.* Очевидно, що у сучасній освітній практиці випускник закладу вищої педагогічної освіти повинен мати готовність і здатність створювати нові способи діяльності, необхідні для адекватної дії в ситуаціях, в яких не «спрацьовують» стереотипні знання та вміння, отримані у вищій школі.

Освіта має бути орієнтована на передачу для подальшого використання знань наукового типу. У той самий час будь-які знання, у тому числі знання галузі фізичної культури та спорту покликані забезпечити студента критеріями побудови та організації його діяльності. Тільки знання, які використовуються у діяльності, відповідають її логіці, стають дієвими засобами студента. Такими є рефлексивні знання.

Фахівцям фізичної культури і спорту у процесі професійної діяльності необхідно мати певний арсенал знань і умінь, які сприятимуть професійному зростанню у складних умовах сьогодення: реалізуючи свої професійні задуми, враховувати особливості ситуації, вибудовувати кооперації з іншими учасниками освітнього процесу, простежувати результати своєї праці та за необхідності вносити певні корективи. Один із напрямів даної роботи – формування рефлексивних знань і умінь у процесі вирішення завдань професійної діяльності.

Для можливості екстраполяції таких знань, викладач має опанувати основами педагогічної рефлексії. У рефлексії педагогічної діяльності створюються знання про неї, здійснюється на їх матеріалі пошук причин можливих ускладнень, шляхів досягнення цілей, узгодження способу діяльності та змісту, замовлення на діяльність. Проблема неузгодженості знань які отримують студенти з рефлексивною функцією, на разі актуальна і ми досліджуємо її в контексті управління навчальною діяльністю студентів інституту фізичної культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У Національній доктрині розвитку освіти України одним із стратегічних завдань освітньої галузі визначено впровадження мобільної системи підвищення професіоналізму педагогів, спрямованої на розвиток інтелектуального потенціалу, психологічної компетентності, здатності до ефективної педагогічної діяльності [2].

Дослідження фахівців лабораторії інституту вікової психології Г. Костюка НАПН України засвідчують, що на початку XXI століття працівники галузі «людина-людина», до якої належить освіта, у своїй професійній діяльності відчують дефіцит психологічних знань [4].

Низка науковців: І. Зязюн, О. Кочерга та ін., зазначають: для успішної професійної діяльності педагогу необхідно володіти певним рівнем психолого-педагогічних знань та умінь. Зокрема, знати, як відбувається сприйняття і оцінка своєї поведінки партнером зі спілкування, вміння бачити себе, свої дії очима іншої людини, студента, тобто – мати рефлексію. Організуючи професійний розвиток на основі осмислення свого власного досвіду (рефлексії), вчитель починає глибше розуміти природу умінь вчитися і створювати умови творчого розвитку учнів [6].

Визначення понятійно-термінологічного апарату проблеми, вивчення динаміки розвитку поняття рефлексії у методології, психології та розуміння специфіки впровадження поняття у сферу педагогічного знання ґрунтується на роботах: Л. Виготського, В. Загвязинського, Н. Нічкало.

Сучасні дослідження, присвячені професіоналізму педагогів виявляють протиріччя, що полягає в тому, що вивченням професійних здібностей зокрема, рефлексивних, займається методологія, але меншою мірою рефлексія, як дефініція відома у педагогічній науці, незважаючи на те, що педагогічна діяльність рефлексивна за своєю природою [5].

Організацію рефлексивної діяльності педагога ми розглядаємо у межах системи підвищення його професійної майстерності, основою якого може стати модель самоусвідомлення педагогом себе як цілісності.

У сучасних освітніх умовах проблема рефлексії професійної діяльності педагогів набуває особливого значення. Спостерігаються досить традиційні протиріччя між зростаючою складністю професійних функцій педагога та умовами праці педагогів; традиційною підготовкою до професійної діяльності педагога та потребою в інноваційній освітній практиці; зростаючою необхідністю у гуманізації відносин студентів між собою та невмінням педагогів формувати єдність на гуманістичних засадах [1].

Вирішення питань рефлексивного управління навчальною діяльністю студентів закладів вищої педагогічної освіти не може успішно здійснюватися поза зв'язком із досягненнями всієї теорії та методики вищої освіти. Удосконалення процесу навчання на основі підвищення ефективності управління навчальною діяльністю є актуальним завданням теорії та практики педагогіки.

Рефлексія як філософсько-психологічна категорія в результаті культурно-історичного розвитку набуває особливої актуальності та значущості як визначення педагогіки.

Рефлексія як засіб подолання професійних труднощів є інструментом розвитку професійної педагогічної діяльності. Успішність професійної діяльності педагога пов'язана з рівнем розвитку рефлексії у його діяльності, рівень розвитку рефлексії суттєво підвищується завдяки включенню педагога до спеціально організованої професійної діяльності [1].

Аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури дозволяє розуміти практичну значущість рефлексії педагогічної діяльності. Більшість авторів розглядають проблему рефлексії або на онтологічному, або на методологічному рівнях, що можна позначити лише як загальний рівень. Перед нашим дослідженням стоїть завдання звести це до методичного рівня. Крім цього, у філософській та психологічній літературі, в основному, порушується питання про рефлексію розумових актів або психічних станів.

Мета дослідження полягає у виявленні сутності рефлексивного управління навчальною діяльністю як педагогічного процесу, зумовленого внутрішніми та зовнішніми закономірностями становлення майбутнього фахівця фізичної культури як професійного педагога; визначенні змісту рефлексивного управління, що забезпечує дослідницький характер та спрямованість мислення як студента, так і викладача на усвідомлення власних вихідних позицій (передумов) для розуміння сутності професійної педагогічної освіти, тобто, на основі методологічного підґрунтя рефлексії свідомості та психічних актів, побудувати варіант трансформації її в умови рефлексії свідомості через рефлексію діяльності.

Методологія. У процесі дослідження використовувалися такі методи: а) теоретичні: аналіз та синтез наукових джерел для обґрунтування актуальності проблеми дослідження; б) експериментальні: включене спостереження; анкетування; тестування; педагогічний моніторинг.

Наукова новизна. Наукова новизна дослідження полягає у виявленні сутності рефлексивного управління навчальною діяльністю як педагогічного процесу, зумовленого внутрішніми та зовнішніми закономірностями становлення майбутнього фахівця фізичної культури як професійного педагога; визначенні змісту рефлексивного управління, що забезпечує дослідницький характер та спрямованість мислення як студента, так і викладача на усвідомлення власних вихідних позицій (передумов) для розуміння сутності професійної педагогічної освіти.

Результати дослідження. Психолого-педагогічна орієнтація вивчення природи рефлексії, рефлексивної самоорганізації пізнавального процесу неявно присутня у дослідженнях творчого мислення педагога, навчальної та педагогічної діяльності, де основне місце займає визначення та вирішення проблемних ситуацій. Найбільш актуалізується увага на проблемних ситуаціях у тих дослідженнях, що ґрунтуються на вивченні феноменів розвитку та саморозвитку самого педагога.

Водночас, із появою методичного напрямку досліджень рефлексивної самоорганізації у навчальній діяльності та включенням у якість об'єкту аналізу рефлексії пізнавальної діяльності, виникла проблема неадекватності рефлексії у практиці викладацької діяльності та недостатнього використання засобів, методів її організації в освітньому процесі.

Конкретизація проблеми рефлексії професійної діяльності педагога передбачає розгляд кількох аспектів та призводить до необхідності теоретичного вивчення рефлексії та її ролі у розвитку професійно-педагогічної діяльності.

Під рефлексивним управлінням навчальною діяльністю слід розуміти міжсуб'єкту діалогічну взаємодію викладача та студента, що забезпечує умови їхнього саморозвитку. Результатом рефлексивного управління навчальною діяльністю є усвідомлення студентами сенсу навчальної діяльності та її здійснення на основі цього усвідомлення [3].

Удосконалення вищої фізкультурної освіти багато в чому стримується недостатнім рівнем розробленості низки найважливіших питань, пов'язаних із теоретичними основами рефлексивного управління навчальною діяльністю.

Викладачі не завжди проводять цілеспрямований аналіз навчальної діяльності студентів на заняттях, не виявляють протиріччя, що виникають на кожному етапі навчального процесу, не розробляють такі моделі змісту освіти, які б забезпечили ефективність рефлексивного управління навчальною діяльністю.

Отримані дані опитування студентів випускних курсів навчально-наукового інституту фізичної культури СумДПУ імені А.С. Макаренка та вчителів фізичної культури які проходили курси підвищення кваліфікації на базі Кошарського закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти показали, що переважна більшість респондентів не володіють на адекватному рівні навичками пізнавальної рефлексії, за очевидної потреби у їх сформованості.

Саме тому виникають різні труднощі при узгодженні цілей та завдань вивчення комплексу спортивно-педагогічних дисциплін із цілями та завданнями підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності, формування у них соціальної та трудової активності, високого рівня загальної культури. При цьому значна кількість респондентів вбачають можливість підвищення якості підготовки фахівців фізичної культури та спорту на єдиних, загальних для всіх навчальних дисциплін теоретичних засадах рефлексивного управління навчальною діяльністю студентів.

Стимулювання мотивації та інтересу до рефлексивної, пізнавальної діяльності більшість респондентів вбачають у розробці прийомів управління навчальною діяльністю студентів на основі рефлексивних умінь, які можливо набути у процесі спеціальних теоретичних занять (спецкурсів) та практикумів.

Визначаючи значущість і функції рефлексивної діяльності учасників освітнього процесу, можна зазначити, що вони полягають у встановленні зв'язку між конкретно-практичними діями та змістом смислових утворень (понять), з яких задається і регулюється професійна діяльність. Особливе значення даного співвідношення стає очевидним у випадках, коли у процесі діяльності суб'єкт стикається з конкретними проблемами (проблемними ситуаціями) і змушений розглядати свої дії та свою свідомість як об'єкти. Такий перехід сприймається як «Рефлексивний вихід». У сучасних дослідженнях визначаються такі умови «рефлексивного виходу»: а) неможливість подальшого провадження діяльності; б) «блокада» змістовного руху; в) «парадокси» взаєморозуміння [4].

Вирішення зазначених проблем можливе за допомогою виявлення, реалізації та використання у практиці теоретичних основ рефлексивного управління навчальною діяльністю, під якими ми розуміємо,

насамперед зміст освіти, визначений та структурований відповідно до об'єктивної мети підготовки кваліфікованого фахівця з фізичної культури та спорту, рефлексивний аналіз навчальної діяльності, визначення критеріїв оптимальності навчального процесу, сукупність моделей елементів педагогічної системи.

У контексті даної проблеми можемо зазначити що:

- рефлексія у навчальній діяльності студентів інституту фізичної культури є центральним механізмом забезпечення саморозвитку у навчальній діяльності і у процесі професійного становлення;
- рефлексія розумових процесів, самосвідомості та діяльності має визначальне місце у процесі професійної діяльності фахівців фізичної культури і спорту.

Розробка питань технології рефлексивного управління навчальною діяльністю студентів інституту фізичної культури має бути спрямована на створення узагальнених схем орієнтування в особистості того, хто навчається, особливостях предметного знання та особистості його самого.

Реалізація рефлексивного управління навчальною діяльністю студентів висуває на передній план проблему педагогічного проектування. Це спричинено насамперед тим, що якісно новий рівень підготовки фахівців із фізичної культури та спорту неможливо забезпечити за рахунок вдосконалення окремих компонентів педагогічної системи. Необхідна оптимізація системи загалом. Саме тому в умовах сучасних викликів у системі вищої освіти, удосконалення навчального процесу в інституті фізичної культури, педагогічне проектування виступає важливим практичним складником, а розуміння його основ набуває великого теоретико-методологічного значення.

У нашій роботі зроблено спробу протиставити класичній освітній парадигмі тенденції розвитку освітньої системи, в якій можуть отримати розвиток гуманістичні засади та враховуються інтереси суспільства у фахівцях, які самостійно приймають відповідальні рішення та реалізують їх у практичній діяльності. Умови для реалізації указаної тенденції створюються при рефлексивному управлінні навчальною діяльністю студентів, при переведенні відносин у системі «викладач-студент» із суб'єкт-об'єктивні у суб'єкт-суб'єктивні.

Рис. 1. Етапи рефлексивного управління навчальною діяльністю студентів інституту фізичної культури

Рефлексивний аналіз педагогічної діяльності дозволяє майбутньому фахівцю усвідомити особисте професійне становлення, переосмислити свою навчально-професійну діяльність, усвідомлено вибудувати позицію у контексті суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Технологію реалізації рефлексивного управління навчальною діяльністю можна розглядати як цілісний поетапний процес професійного становлення майбутнього фахівця у галузі фізичної культури та спорту. При цьому слід зазначити, що зазначена логіка рефлексивного аналізу педагогічної діяльності узгоджується з етапами управління процесом професійного становлення випускника закладу вищої фізкультурної освіти. На основі співвідношення їх змісту на рис. 1 показані етапи рефлексивного управління навчальною діяльністю студентів інституту фізичної культури.

Рефлексивне управління освітнім процесом студентів інституту фізкультури включає в себе відносини управління та самоврядування, субординації і координації, відповідальності та змагальності.

Механізм рефлексивного управління полягає у цілеспрямованому багатоциклічному рефлексивному перетворенні інформації, що циркулює в контурах зворотного зв'язку та забезпечує стійкість керованої системи.

Рефлексивне управління процесом професійного становлення майбутнього фахівця у галузі фізичної культури та спорту вимагає інформації: а) про сутність процесу професійного становлення майбутнього фахівця, його функціонування на основі відповідних рефлексивних принципів, методів і форм вирішення управлінських завдань; б) про завдання професійного становлення конкретної особистості, її настанови, потреби, ціннісні орієнтації; в) про методи, засоби та технології, що забезпечують ефективне функціонування процесу професійного становлення майбутнього фахівця у галузі фізичної культури та спорту.

При цьому аналіз зворотних зв'язків дає можливість викладачеві правильно будувати свою взаємодію зі студентами, змінювати характер спілкування з ними, включати їх у різні види колективної роботи, що дозволяє уявити змістовну модель рефлексивного управління навчальною діяльністю студентів.

Висновки. На основі проведеного нами аналізу рефлексивне управління навчальною діяльністю майбутніх фахівців у сфері фізичної культури та спорту можна визначити як цілеспрямовану, гнучку взаємодію викладача зі студентами, що перебігає на основі поетапного перетворення суперпозиції викладача та субординованої позиції студента в особистісно-рівноправні позиції людей, що співпрацюють, в результаті реалізації рефлексивних принципів і технологій інтенсифікуючого навчання.

У галузі розвитку рефлексивної діяльності студентів інституту фізичної культури залишаються актуальними пошуки ефективних прийомів стимулювання потреб та мотивації до рефлексивного пізнання; організація освітнього процесу та науково-дослідної діяльності студентів на рефлексивних засадах; проектування технології розвитку рефлексивної діяльності студентів та ін.

Особливої актуальності набуває переорієнтація всієї системи вищої освіти на найефективніші форми рефлексивної навчальної діяльності студентів усіх спеціальностей.

References

1. Гальцова С. В. Значення розвитку педагогічної рефлексії для становлення майбутнього педагога. *Психологічна просвіта у сучасному суспільстві: методологія, досвід, перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2014. С. 52–55. Haltsova, S.V. (2014). *Znachennia rozvytku pedahohichnoi refleksii dlia stanovlennia maibutnoho pedahoha* [The importance of the development of pedagogical reflection for the formation of a future teacher]. *Psychohohichna prosvita u suchasnomu suspilstvi: metodolohiia, dosvid, perspektyvy* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Sumy, Ukraine: SumDPU imeni A.S. Makarenka [in Ukrainian].
2. Національна доктрина розвитку освіти. URL: <https://uaf.org.ua> <https://rozvytok-osvity.te.ua> > ... (дата звернення: 28.11.2022). *Natsionalna doktryna rozvytku osvity* [National doctrine of Education Development] Retrieved from <https://uaf.org.ua> <https://rozvytok-osvity.te.ua> [in Ukrainian].
3. Особливості рефлексивного управління освітнім процесом. URL: <https://pandia.ru/text/79/502/14334-2.php> (дата звернення: 27.11.2022). *Osoblyvosti refleksyvnoho upravlinnia osvitnim protsesom* [Features of reflexive management of the educational process]. Retrieved from <https://pandia.ru/text/79/502/14334-2.php>
4. Терлецька Ю. М. Основи рефлексивного управління навчальною діяльністю студентів. *Теорія і практика сучасної психології* : зб. наук. праць. Херсон, Ukraine: видавничий дім «Гельветика», 2018. №1. С. 102–105. *Terletska Yu.M. (2018). Osnovy refleksyvnoho upravlinnia navchalnoiu diialnistiu studentiv*. [Fundamentals of reflexive management of students' learning activities]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii* : zb. nauk. prats. Kherson, Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
5. Павленко І. О. Рефлексивні механізми формування валеологічного мислення майбутніх учителів природничих спеціальностей у процесі професійної підготовки. *Achievement of high school* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. Софія, 2014. Т. 8. С. 96–99. *Pavlenko I. A. (2014). Reflexive mechanisms of formation of valeological thinking of future teachers of natural specialties in the process of professional training* [Reflexive mechanisms of formation of valeological thinking

of future teachers of natural specialties in the process of professional training]. Achievement of high school: materials of the X International. science-practice. conf. Sofia Bolharyia [in Ukrainian].

6. Роль рефлексії у педагогічній діяльності. URL: <http://psih.pp.ua> › 18262_1_2... (дата звернення: 28.11.2022).
Rol refleksii u pedahohichnii diialnosti [The role of reflection in pedagogical activi]. Retrieved from <http://psih.pp.ua> › 18262_1_2...

Inna Pavlenko

ORCID 0000-0002-1668-9119

PhD of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Sports and Physical Education,
Sumy State A. S. Makarenko Pedagogical University
(Sumy, Ukraine) E-mail: byyf1202@ukr.net

Svitlana Haltsova

ORCID 0000-0003-4698-6058

PhD of Psychological Sciences,
Associate Professor of the Department of Psychology,
Sumy Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education
(Sumy, Ukraine) E-mail: haltsovas179@gmail.com

Oleg Shumakov

ORCID 0000-0002-4801-0967

Senior lecturer of the Department of Sports and Physical Education,
Sumy State A. S. Makarenko Pedagogical University
(Sumy, Ukraine) E-mail: E-mail: ovshumakov@ukr.net

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF REFLECTION AND ITS POTENTIAL IN THE EDUCATIONAL MANAGEMENT ACTIVITIES OF THE PHYSICAL CULTURE INSTITUTE STUDENTS

The structuring of educational activities for Institute of Physical Culture students based on their understanding of their own experience (reflection) provides for a deeper understanding of the essence of professional formation and creates conditions for creative development.

The purpose of this study is to identify the essence of reflexive educational activity management o as a pedagogical process caused by internal and external laws of future physical culture specialist formation as a professional teacher; to determine the content of reflexive management, which provides a research nature and orientation of both student and teacher to understand their initial positions (prerequisites) for understanding the essence of professional pedagogical education, that is, based on the methodological basis of reflection of consciousness and mental acts, to develop a variant of its transformation into the conditions of reflection of consciousness through the reflection of activity.

Research methods. To achieve the goal were used the following methods of research: a) theoretical: analysis and synthesis of scientific sources to support the relevance of the research problem; b) experimental: participant observation, questionnaires, testing, and pedagogical monitoring.

The scientific novelty of the research is to identify the essence of reflexive management of educational activity as a pedagogical process caused by internal and external laws of future physical culture specialist formation as a professional teacher; determination of the reflexive management content, which provides a research nature and orientation of both the student and teacher thinking to understand their initial positions (prerequisites) for understanding the essence of professional pedagogical education.

Inference: Based on our analysis, reflexive management of the learning activities of future specialists in the physical culture field and sports can be defined as a purposeful, flexible interaction of the teacher with students, which proceeds based on a gradual transformation of the superposition of the teacher and the subordinate position of the student into personally equal positions of cooperating people as a result of the reflexive principle's implementation and technologies of intensifying learning.

Key words: reflection of educational activity, reflexive management, students of the Physical Culture Institute.

Стаття надійшла до редакції: 14.03.2023

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент **Мехед О.Б.**